

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K
F O R S K N I N G



NY FÖLJD. ÅRGÅNG 32

1951

U P P S A L A 1 9 5 2

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1952

ALMQVIST & WIKSELS BOKTRYCKERI AB

528924

övermänskliga stegrade kallelseidealism, vari författaren eljest så gärna vill se ett kriterium på direkt eller indirekt Kierkegaard-inflytande. Att Holmberg tidigare satt gestalten i relation till Ibsens Brand, under det att Svanberg hänvisat till Nietzsches övermänniskotanke, borde väl så mycket mera ha inspirerat till fortsatt diskussion. Även den »Orättvisans filosofi», som framföres av den fjättrade munken i Folkungaträdet hade varit värd att uppmärksammas i detta sammanhang. Det kan nog ifrågasättas, om inte en breddning av undersökningen på denna punkt hade varit att föredra framför att, som författaren gjort, föra fram den ända till Hjalmar Söderbergs och Selma Lagerlöfs död. Nu kommer Kierkegaard-problematiken i dessa diktares ålderdomsverk att litteraturhistoriskt hänga i luften, därför att författaren sett den endast i 90-talets perspektiv utan att sätta den i relation till 1900-talets delvis starkt Kierkegaard-påverkade strömningar. Hjalmar Söderbergs obarmhärtiga kritik av Kaj Munk hade nog vunnit i intresse på att ses i detta sammanhang.

Eljest innehåller de två sista kapitlen om Lagerlöf och Söderberg ett mycket intressant och väl genomarbetat stoff. Genom sammanställningen med Kierkegaard har författaren lyckats få fram ett djupperspektiv på deras livsåskådningskamp, som säkert kommer att på ett välgörande sätt stimulera den fortsatta forskningen. Dr Sjösteds oförnekliga förmåga av nyanserad, psykologiskt känslig textanalys kommer också särskilt väl till sin rätt här, där han mindre än eljest är bunden av föregångare. Ur den synpunkten skulle man önskat att han sparat en smula på utrymmet för de äldre diktarna, såsom Wikner och Rydberg, och i stället kastat en blick på den moderna litteraturen. Men det är väl all anledning att hoppas, att denne begåvade författare med sin ganska ovanliga förening av skrupulös samvetsgrannhet, lätt handlag och stilistisk säkerhet skall göra sig påmint i fortsättningen både som forskare och kritiker.

Elsa Norberg

STIG HELLSTEN, *Kyrklig och radikal äktenskapsuppfattning i striden kring C. J. L. Almqvists »Det går an»*. Akad. avh. (Uppsala), Uppsala 1951.

Stig Hellstens avhandling ligger på gränsen mellan etik och litteraturhistoria. Den senare disciplinen har ju inte minst på gränsområdena mot teologin mycket ogjort, varför ett dylikt ämnesval kan hälsas med verklig glädje. Det är också genom sina bidrag av teologisk art, som Hellstens avhandling har sitt främsta värde ur litteraturhistorikerns synpunkt. På vad man med ett visserligen oklart begrepp kan kalla dennes eget gebit, har Hellsten haft svårare att ge väsentligare nyheter, särskilt som han arbetat i spåren på en rad av våra mest framstående forskare. Rent principiellt synes det mig också, att dylika nyheter, exempelvis framdraget källmaterial, inte böra begäras av en forskare från en annan disciplin. Man kan rentav lägga, om inte en så väldig materialgenomgång som den i detta fall redovisade lägger en alltför tung börda på en avhandlingsförfattare, som inte är litteraturhistoriker. Hans bidrag ligger ju i det perspektiv han från sin utgångspunkt förmår anlägga och den speciella bakgrund, varemot han med sin fackkunskap kan ställa studieobjektet. Detta påpekande avser sålunda inte att kritisera Hellstens avhandling utan endast att sätta ett frågetecken vid den vetenskapliga konvention, under vars tryck han haft att arbeta.

I ett inledande kapitel tecknas utvecklingen i Almqvists tankar om äktenskapet fram till Det går an-krisen; detta har tidigare gjorts ganska utförligt av Werin, men är dock motiverat som bakgrund till det följande. Det andra kapitlet, »Den kyrkliga äktenskapsuppfattningens huvuddrag», ger tillsammans med en exkurs, »Äktenskapet i predikan och katekes under förra delen av 1800-talet», den bakgrund, mot vilken Almqvists revolt måste ses och som tidigare ej är tecknad. Hellsten har här fört ett stort område av verklig betydelse inom litteraturhistorikerns synfält. Det tredje kapitlet om »Almqvists äktenskapsprogram» är avhandlingens centrala och skall strax diskuteras närmare. Hellsten placerar här också Almqvist i dennes sammanhang med samtida och föregående äktenskaps-teoretiker. Det fjärde kapitlet skildrar striden om Det går an. Denna strid har fört behandlats av Warburg, men Hellsten korrigerar och kompletterar bilden; särskilt ges en mycket utförlig framställning av den teologiska debatten, vilket tidigare saknats. Tyvärr ger fejden dock inte gott besked om parternas åsikter, eme-

dan man på ömse håll varit avsiktligt försiktig eller oklar i sina formuleringar. Sitt främsta intresse får striden därför av ett annat skäl: det är här som »för första gången i vårt land den kyrkliga äktenskapsuppfattningen på allvar ifrågasättes av en däremot opponerande radikal åskådning, som formulerade en ny äktenskapsetik.» (s. 264).

Det är naturligt, att uppmärksamheten koncentreras på huvudkapitlet om Almqvists reformprogram. Dettas innebörd har aldrig tidigare blivit så ingående analyserat. Vad som slår läsaren, är hur alltigenom kristligt motiverat — låt vara utifrån en mycket speciell kristendomstolkning — programmet är. Dess radikalism har genomgående kristet förtecken, och man kan möjligen tycka, att avhandlingens titel, »kyrklig och radikal äktenskapsuppfattning», inte gör detta förhållande rättvisa. Huruvida Hellstens bestämningar av Almqvists tankegångar annars är korrekta ur systematisk-teologisk synpunkt, kan inte här diskuteras. Det bör emellertid framhållas, att avhandlingen inte ger en klar uppfattning om den utomordentligt skiftande karaktären i Almqvists tankevärld.

Först och främst behandlar Hellsten hela materialet i klump, fastän Detgårans striden pågick under en lång följd av år. Ett exempel på en åsiktsförskjutning hos Almqvist erbjuder nog en textändring i Europeiska missnöjets grunder, där 1850 års upplaga talar om människornas »brister», tidigare upplagor däremot om deras »skuld», vilket Hellsten ej observerat; han följer texten av 1850. (Denna brist på exakthet är emellertid ett undantag i ett annars med stor omsorg utfört arbete.) Hellsten påpekar själv åtskilliga förändringar i Almqvists åskådning, men gör icke något försök att systematisera dem. Det är möjligt, att ett sådant försök vore dömt att misslyckas, men det är också tänkbart, att det kunnat leda till större klarhet. — Avhandlingen tar heller inte någon hänsyn till skillnaden mellan de tryckta och de (naturligtvis mer ohämmade) otryckta uttalandena.

Hellsten inskränker i stor utsträckning sin analys till Almqvists direkta utsagor om äktenskapsfrågorna. Det innebär exempelvis, att han i inledningskapitlet förbigår verk, så dominerade av erotiska motiv som Songes och Signora Luna. Lika litet diskuteras det intressanta faktum, att Almqvist ungefär samtidigt med Det går an ger ut sina folklivsberättelser, vars goda äktenskapsmoral också hans fiender måste erkänna. Det är sant, att dessa skrifter ej direkt höra samman med Detgårans-fejden — men kan man bortse från dem, om man vill komma åt Almqvists tankar?

Utförligt diskuteras Almqvists krav på »själisk likhet» i äktenskapet, otvivelaktigt ett nyckelbegrepp hos diktaren. Ett par gånger karakteriseras några av hans kvinnogestalter också ur andra synpunkter än de »själiska», såsom när Araminta May s. 45 beskrives med attributen »intelligens, ömhet, koketteri.» Problemet härbakom beröres emellertid inte, nämligen att det ur flera av de skrifter, som Hellsten ingående behandlar (t. ex. Araminta May, Baron Julius K. och förstas Det går an) framträder en kvinnotyp, vars dragningskraft ingalunda är en enbart »själisk» art utan också påtagligt erotisk. Det är för övrigt frestande att inför dessa gestalter erinra sig Malla Silfverstolpes karakteristik av Charlotte Södermark, som citeras hos Henry Olsson, »qvick, rolig, liflig och känslig.» Om Almqvist haft också dylika egenskaper i tankarna, när han höjt kravet på »själisk» likhet, har han därmed gett ordet en alldeles speciell betydelse, som hade krävt en ingående utredning. Men mera troligt är väl, att den gestaltskapande diktaren säger något ganska annorlunda än den teoretiserande. Vem skall man då rätta sig efter? Det vore värt en diskussion.

»Enligt Almqvist är människan alltifrån skapelsen god», skriver Hellsten kategoriskt s. 134. Den bild, som Almqvists diktning ger, är emellertid vida mer motsägande, alltifrån Amorina, vilken Hellsten anser uttrycka tanken på »godheten såsom det innersta i människans väsen» (s. 143 not), till de med Det går an ungefär samtidigt Kapellet och Målaren. Det vore mycket lätt att både med direkta citat och framför allt med hänvisning till de diktade gestalterna visa, att frågan om människans godhet är utomordentligt komplicerad hos Almqvist. Om han också i äktenskapsdebatten argumenterar från en tro på denna hennes godhet, är det svårt att helt bortse från den sammansatta bild, som framträder i andra verk.

Mina kritiska synpunkter gå framför allt ut på att visa en sak: att Almqvists tankevärld är mångtydigare än Hellstens analys ger vid handen. Mina exempel är emellertid främst hämtade från andra skrifter än de äktenskapsprogrammatiska. Det kan därför invändas, att jag begär mer än författaren utlovat, vilket rimmar illa med min inledande anmärkning om de uppdrivna kvantitetskraven. Författaren

har også otvivelaktigt gett en ingående framställning av de äktenskapsuppfattningar, som konfronterades med varandra i själva striden kring Det går an, det vill säga vad titeln utlovar. Detta är något som bör tacksamt erkännas från litteraturhistoriskt håll. Men det är omöjligt att inte samtidigt erinra om metodens begränsning — detta helt oberoende av frågan om andra metoder kan krävas av en icke litteraturhistorisk avhandling. Faktum kvarstår, att den analysmetod, som här använts, egentligen endast kommer åt texternas ytskikt. Det indirekt och symboliskt sagda blir icke tolkat. Huruvida innebörden därav överhuvud kan bestämmas i teologiska kategorier, är en öppen fråga.

Sven Linnér.

BENGT EK, *Selma Lagerlöf efter Gösta Berlings saga. En studie över genombrottsåren 1891–1897*. Akad. avh. (Sthlm), Sthlm 1951.

Bengt Ek har skrivet en stor og værdifuld bog. Forfatteren imponerer een ved sin store grundighed, sin viden, sin virkelige belæsthed og absolutte indleven i stoffet, samt sin nøgterne behandling af kilderne i al almindelighed. Bogen vil i fremtiden komme til at danne en grundpille for al Selma Lagerlöf-forskning. Den har betydet meget for forståelsen af den store forfatterinde, idet den behandler et overordentligt interessant afsnit i hendes liv, nemlig det afsnit, hvorunder hun skiftede ham, for at bruge et *Henrik Pontoppidansk* udtryk. Det var i de år, hun lagde grundstenen til sin berømmelse.

Bogen havde måske nok vundet noget, hvis den kunne være blevet lidt mere koncentreret, ligesom man kunne have ønsket, at forfatteren havde søgt psykiatrisk bistand. *Ek* kommer en del ind på psykiatiske tankegange og bruger så mange psykiatiske udtryk, at det ville have været værdifuldt, om han var blevet vejledet, — bogen var blevet endnu bedre, end den nu er, tror jeg.

Forfatteren skriver i kapitel 4 (s. 140), at han ikke stræber mod at klassificere eller sætte lægevidenskabelige benævningsetiketter på de behandlede personer eller problemer. Det forstår man ikke rigtigt, når han tidligere i bogen vitterlig har gjort det bl. a. ved at hævde, at *Selma Lagerlöf* havde stærke skizoide træk i sin karakter og ved at anføre, at hun havde svære barndomsneuroser, og at hun var faderbundet.

Skal man søge at analysere *Selma Lagerlöf*, tror jeg ikke, at man kommer udenom det, forfatteren kalder lægevidenskabelige etiketter, heller ikke hvis man virkelig vil forstå de personer tilbunds, som optræder i hendes digterværker. Ingen har givet bedre skildringer af skizofrene, manio-depressive og mennesker med sindssygdomme, fremkaldt af psykiske shock. Også til forståelse af *Selma Lagerlöf's* eget temperament og karakter må man søge hjælp hos lægevidenskaben, og især hos den disciplin, der hedder psykiatri.

2' kapitel i bogen forekommer at være det svageste. *Selma Lagerlöf* havde efter min mening ikke et eneste skizoidt træk, således som det anføres side 64.

Hendes grundstemning var vel let depressivt præget, og udfra denne grundstemning svingede hun mellem lysere og mørkere faser. Hun var altså det, man kalder cyclostym i *Kretschmer's* forstand. Hun havde dog aldrig så mørke faser, at de kan betegnes som sygelige. *Selma Lagerlöf* var aldrig sindssyg, og hun havde ingen virkelig eksalterede faser. I længere perioder lå hendes stemningsleje sikkert fast, og dette forklarer, at man har ment, hun var det fuldt harmoniske menneske. Hun har dog altid — tror jeg — haft et vist depressivt anstrøg, og det er nok det, *Ek* kalder ensomhedsfølelse og isolation. I perioder var hendes stemning mere udtalt depressivt præget. Hun anfører selv, at hun kunne føle sig kold og uden inspiration; ligesom hun — især i perioder — trak sig bort fra verden, men dette er depressive træk, for i virkeligheden var *Selma Lagerlöf* jo slet ikke verdensfjern, og hun var i høj grad kontaktsøgende. Hun havde ingen skizoide træk i sin karakter, således som man så tydeligt har kunnet se det hos andre store digtere som f. eks. *Henrik Pontoppidan*, *Johannes V. Jensen* og *Knud Hamsun*.

Forfatteren er imidlertid i nogen grad undskyldt i, at han har taget fejl. Han skriver jo i og for sig det rigtige, således f. eks. i afslutningen af andet kapitel, hvor han anfører, at *Selma Lagerlöf* livet igennem havde depressive faser, men det er netop *Ek's* »etiketter», der ikke er helt riktige, og det skyldes vel nærmest, at der ikke fra lægevidenskabelig side er offentliggjort en grundig studie af *Selma*